Thesaret “e fshehura” të qytetit të Elbasanit

Riza Hasa

Nxitjen për këtë shkrim e kemi marrë nga pyetjet e shumta të qytetarëve për monumentin arkeologjik, *bazilika paleokristiane ose e kristianizmit të hershëm*, që është zbuluar te Bezistani.

Bazilika është një tip ndërtimi i arkitekturës romake, në të cilën hapësira e brendshme ndahet për së gjati në tri pjesë që quhen “nefe” apo “anijata”. Këto salla kanë shërbyer për veprimtari shoqërore si: takime, mbledhje, gjyqe. Me legalizimin e kristianizmit nga perandori romak me origjinë ilire, Kostandini i Madh, në vitin 313 të erës sonë, ky tip ndërtimi do të merrej nga feja e re për godinë të kultit të saj, sepse ato ishin më të përshtatshme. Ishin të lehta për t’u ndërtuar dhe në to mund të qëndronin një numër i madh besimtarësh. Këtij tipi ndërtimi, kristianizmi i bëri një sërë ndryshimesh për t’i shërbyer sa më mirë atij. Me një fjalë, bazilikat ishin godinat e kultit kristian, në të cilat mbledheshin besimtarët, prandaj këto do të quhen edhe *EKLESI*, emër që vjen nga greqishtja e do të thotë, *mbledhje ose asamble*. Edhe sot, ky emër përdoret nga të gjithë popujt p.sh., kishë, kieza (chiesa), çërç (church), egliz (eglise), etj.

Gur varri i zbuluar nga K. Prashniker, në vitin 1916, te Beledia.

Dy panele me mozaik, ku paraqitet skena e Ekuaristisë (ringjallja) dhe Kopshti Edenit (parajsa). Në të dy anët e kraterit nga l cili del lëngu i jetës janë realizuar dy figura njerëzore, një djalë dhe një vajzë.

Padyshim, shkalla e realizimit të tyre ishte tregues edhe për nivelin e zhvillimit të shoqërisë. Është e rëndësishme të theksohet, se pozicioni gjeografik i Elbasanit (Skampinit të lashtë), si portë tokësore e kalimit të rrugëve që vinin nga Lindja dhe Perëndimi dhe si një nga stacionet e rëndësishme të rrugës *Egnatia*, nëpërmjet të cilës nuk qarkullonin vetëm mallra dhe ushtarë, por edhe ide, ka bërë të mundur që këtu të ketë gjetur vend herët kristianizmi. Këtë e tregon edhe fakti se me t'u legalizuar kristianizmi, në Skampin ngrihet bazilika e Tepes (tek ish-Shtëpia e Pritjes) në shekullin e IV të erës sonë, e cila është nga ndërtimet më të hershme kristiane në vendin tonë. Në shekujt V-VI, Skampini kthehet në një qendër të rëndësishme qytetare. Këtë e dëshmojnë edhe ndërtimi i godinave të tjera të kultit kristian ose bazilikave paleokristiane, si brenda Kalasë, ashtu edhe jashtë mureve të saj. Deri tani, brenda Kalasë janë identifikuar tri të tilla. Njëra prej tyre është zbuluar gjatë ndërtimit të një banese, e cila edhe e ka prekur atë. Megjithatë, është ruajtur një fragment mozaiku bashkë me një mbishkrim me gërma masive. Sipas të dhënave, në mozaik ishte realizuar një figurë njerëzore, e përmasave të mëdha, që mund të mendojmë se kemi të bëjmë me monumentin më të

Djaloshi

Vajza e re

rëndësishëm të kësaj natyre, pse jo ndoshta me katedralen e “Shën Pjetrit” që na përmendet në burimet e shkruara.

Së fundmi, u zbulua edhe *bazilika e Bezistanit*, duke u quajtur kështu nga vendi ku është zbuluar, e cila ka tërhequr vëmendjen e studiuesve dhe qytetarëve. Orientimin për vendndodhjen e saj, na e ka lënë ish-drejtori i apasionuar i muzeut të qytetit gjatë viteve pesëdhjetë të shekullit të kaluar, Thanas Konomi, nëpërmjet një skice të thjeshtë, e cila ruhet në arkivin e muzeut. Skica është shoqëruar me shënimet përkatëse, hartuar në bazë të informacioneve që kishte mbledhur. Ai ishte informuar se tregtari elbasanas Sul Shiku, në vitin 1932, gjatë hapjes së themeleve për ndërtimin e një dyqani kishte prekur monumentin. Pas shumë vitesh (vitet 2007-2009), me mbështetjen e bashkisë, u bënë gërmimet, të cilat rezultuan të suksesshme dhe më pas, kjo tërhoqi vëmendjen e institucioneve qendrore të cilat u munduan t’i kushtojnë kujdes.

Monumenti është një bazilikë e shekullit V-VI të erës sonë. Përsa i përket përmasave, futet te mesataret, ndërsa mozaiku, me të cilën është shtruar salla qendrore, merr vlera të veçanta. Mozaiku është polikrom (shumëngjyrësh) dhe i ndarë në panele, në të cilat janë realizuar skena biblike. Tëseret (kubikët) me të cilët realizohet mozaiku, janë të ngjyrave të ndryshme; dallohen mbi dhjetë tone ngjyrash. Qartësisht ka dalë skena e Eukaristisë (ringjalljes), në të cilën figurat janë realizuar me mjeshtëri të lartë artistike. Në qendër është krateri me lëngun e rikthimit të jetës nga ku del hardhia, e cila simbolizon rijetësimin e më tutje vilat e rrushit në ngjyrë të kuqe që simbolizojnë gjakun si dhe zogjtë dhe kafshët, simbol i shpirtit. Me vlera të veçanta në skenën e Eukaristisë së bazilikës sonë, është realizimi i dy figurave njerëzore në të dy anët e kraterit, një i ri dhe një e re, që deri tani nuk janë gjetur në bazilika të tjera të zbuluara (në vendin tonë janë zbuluar mbi 50 të tilla).

Një zog në fluturim (mundet
thëllëzë, simbol i shpirtit).

Figurat e tyre kanë vlera artistike; si djaloshi dhe vasha paraqiten të bukur si vetë pranvera në shkëlqimin e saj që rigjallëron jetën e në këtë rast vetë ringjalljen e Jezusit. Kur e shikon figurën e djaloshit të shkon mendja te figura e një djaloshi që ka parë Prashnikeri¹ në një stelë varri (gurrë varri) në vitin 1916, në hyrje të portës jugore të Kalasë në Beledije.² Sipas tij, figura e realizuar në këtë stelë varri, normalisht merret si Atisi. Kulti i tij gjendet dendur në stelet e varreve romakë dhe ka të bëjë me vdekjen dhe ringjalljen. Ky kult ka ushtruar ndikim të madh te kristianizmi. Pozicioni

1 Kamilio Prashniker profesor i arkeologjisë në Institutin Arkeologjik të Vienës ka ardhur në Shqipëri gjatë luftës së parë botërore së bashku me Arnol Shoberin inxhinier topograf. Ata kanë bërë hulumtime arkeologjike në vendin tonë. Vëmendje të veçantë i kanë kushtuar edhe Elbasanit. Ata kanë përcaktuar përfundimisht se kalaja jonë është e periudhës romake, kanë përkthyer monumentin (kalanë) dhe objektet arkeologjike që kanë parë. Hulumtimet e tyre tani marrin edhe vlera historike. (Shih Kamilo Prashniker. Arnold Shober. Kërkime arkeologjike në Shqipëri dhe Mal të Zi, Vienë 2003.)

2 Beledije me sa dimë është ndërtesa më e vjetër administrative e qytetit tonë. Ndodhet në krahun e majtë mbasi hyn në portën e kalasë.

Afresk i realizuar te Kisha Lindore Katolike, nga Fatbardh Marku e Arben Jano.

i paraqitjes së *Atisit*¹, si dhe përshkrimi që i ka bërë Prashnikeri, i shkojnë shumë dhe djaloshit të mozaikut. Edhe Atisi paraqitet djalosh, me këmbën e majtë përpara në lëvizje, me rrobë të shkurtër të lidhur me rrip në mes, me kapuç frigerian, krahu i djathtë i ngritur mbi kokë, i majti i ulur, me mantel të hedhur krahëve. A thua, se artisti që realizoi djaloshin e mozaikut, të ketë pasur parasysht këtë? Sido që të jetë, për një gjë jemi të sigurtë, që në Skampin janë njohur dhe nderuar herët kultet e rigjallërimit të jetës, pranverës. Pse të mos mendojmë që tradita e veçantë e festimit të *Ditës së Verës*, në qytetin tonë ta ketë bazën te këto kulte të lashta që dokumentohen arkeologjikisht? Të dy figurat e të rinjve janë vendosur me shikimin në të njëjtin drejtim, djaloshi në të djathtë të kraterit dhe vasha në të majtë. Skena e Eukaristisë ka edhe figura të zakonshme për të si, zogj e kafshë.

1 Është Hyjni e lashtë frigjiane e bimësisë. Ashtu si Adonisi ishte një djalosh i bukur që vdiq në lulen e rinisë dhe ringjallet. Kultin e tij e mori Roma në formën e një drame mistike të vdekjes dhe të ngjalljes së perëndisë. Riti zhvillohej nga 22 deri më 27 mars. Kultu i tij ka shumë gjëra të përbashkëta me krishtërimin.

Në panelin tjetër me mozaik, mendojmë se është realizuar kopshti i Edenit.¹ Dallohen qartë pemët me frutat e përjetësisë dhe zogjtë (shpirtrat) që ngulmojnë të ushqehen me to. Shpresojmë që të zbulohen edhe elementë të tjerë të kësaj skene.

E veçantë tjetër për këtë bazilikë është edhe afresku që ruhet në murin e jashtëm të nefit jugor, që deri tani, është unikal në vendin tonë.

Zbulimi i këtyre monumenteve, tregon që Skampini në shekujt IV-VI kishte arritur një nivel të lartë zhvillimi qytetar dhe religjioz. Ky qytetërim do të ndërpritet nga dyndjet e popujve barbarë, të cilët rrafshuan edhe këto monumente. Fundin e tyre të dhunshëm e tregon edhe bazilika e Bezistanit. Tradita e këtyre vlerave të larta artistike do të ruhet në vazhdimësi, pëmes emrave të artistëve të ndritur. Do të kalojnë shekuj dhe do të dalë nga ky qytet një kryearkitekt i Perandorisë Osmane, *Sedefqar Mehmet Agai*, i cili projektoi Xhaminë Blu në Stamboll, madhështore në llojin e vet, apo dhe *Onufri* i famshëm.

Në ditët tona është mbajtur gjallë kjo traditë nga artistë të rinj, arritjet e të cilëve janë bërë të njohura edhe jashtë vendit. Duke u mbështetur në përmbajtjen e shkrimit duhen përmendur, midis artistëve të qytetit tonë, artistët piktorë F. Marku, A. Jano, të cilët u nderuan nga Vatikani me medaljen e artë “*Kalorës i Urdhërit të Pages Shën Silvestri*” për realizimet mbreslënëse në zbukurimin e Kishës Katolike Lindore të qytetit tonë.

Pa frikë mund t’i quajmë këto vlera thesare “*të fshehura*” të qytetit tonë.

1 Kopshti i Edenit është vendi i përsosur që krijoi perëndia për njerëzit e parë, ose parajsa.